

Eettisyys valintojen ohjenuorana

Antti Kauppinen
Helsingin yliopisto

1 Valintojen tekemisestä

Valinta vastaan poiminta

Valintatilanteet

- Keinojen valinta
  - Miten saan tomaattipurkin auki? Kuinka pääsen Mikkeliin? (Hyvä valinta vaatii mm. tietoa siitä, miten eri asiat vaikuttavat toisiinsa)
- Toteutustapojen valinta
  - Millä tavalla toteutan päämääräni tehdä työni hyvin? (Hyvä valinta vaatii mm. tietoa siitä, mikä päämäärien merkitys on)
- Päämäärien valinta
  - Mihin pyrin elämässäni - ura, perhe, kuolemattomuus? (Hyvä valinta vaatii mm. tietoa siitä, mikä on itsessään hyvää, minulle tai muuten)
- Viimekätisten päämäärien ”valinta”
  - Esimerkiksi onnellisuus – jotkut päämäärät ovat ikään kuin sisäänrakennettuja

Harkitut ja hiljaiset valinnat

- Harkinta: perusteiden pohtiminen
  - Mietimme (kutsumme mieleen) vaihtoehtoihin liittyviä seikkoja, jotka puoltavat tai vastustavat niiden valintaa
- Hiljaiset valinnat
  - Valitsemme jonkun vaihtoehdon jollakin perusteella, mutta ilman pohdintaa
  - Hiljaiset valinnat voivat olla järkeviä ja niille voi olla perusteita

Mielen monitasoisuus psykologiassa ja kognitiotieteessä

- Harkinnalliset prosessit

- Vaativat työmuistia
- Käyttävät monenlaista informaatiota
- Hitaita
- Vaiheittainen käsittely
- Voivat olla sääntöjen ohjaamia
- Tietoinen käsittely
- Hallittu
- Evoluutiossa myöhään kehittynyt, lähinnä ihmisille ominainen

- Itsenäiset prosessit

- Eivät vaadi työmuistia
- Käsittelevät tietentyypistä informaatiota (modulaarisuus)
- Nopeita
- Rinnakkainen käsittely
- Assosiatiivisia
- Vain lopputulos tietoinen
- Automaattinen
- Varhain evoluutiossa kehittynyt

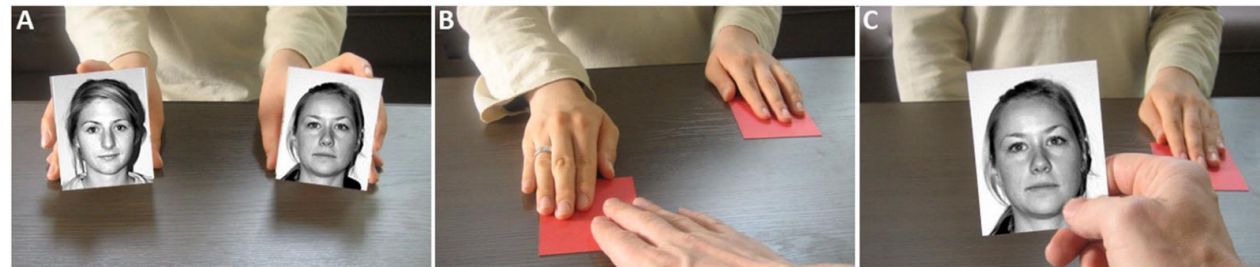
Itsenäisten prosessien moninaisuus: TTT-malli

- Tunteet: tuppamme valitsemaan vaihtoehtoja, jotka tuntuvat hyvältä ja välttämään niitä, jotka tuntuvat pahalta
  - Rationalisointi jälkikäteen – keksimme ”perusteluja” valinnallemme (Nisbett ja Wilson 1977, Johansson et al. 2005)
- Tottumukset: tuppamme valitsemaan vaihtoehtoja, joita yleensä valitsemme samassa tilanteessa
  - Popkornin syöminen elokuvissa (Wood 2019); itsekuri toimii vain lyhyellä tähtämellä, väsymys ja häiriötekijät saavat palaamaan tottumuksiin
- Toiset: tuppamme valitsemaan vaihtoehtoja, joita toiset ympärillämme valitsevat
  - ”Naapurit vähentävät energiankäyttöä” vs. ”säästät vähentämällä energiankäyttöä”, konsensus yhteiskunnallisista ongelmista

Valintasokeus (Johansson et al. 2013)

Figure 1. The six target pairs used in the study

Harkinnan hyödyt ja haitat

- Harkinnalla on hintansa
  - Vie aikaa ja energiaa – William James 1890: ”Mitä enemmän päivittäisen elämämme yksityiskohdista voimme jättää automaattisen ajattelun vaivattomaksi tehtäväksi, sitä vapaampia mieleemme korkeammat kyvyt ovat tekemään ominta työtään.”
  - Opituilla periaatteilla on suurempi rooli, mikä voi olla huono asia
- Milloin harkintaa tarvitaan?
  - Uusi tilanne (automaattiset reaktiot voivat johtaa harhaan), huomion kiinnittäminen, inspiraation puute, häiriötekijöiden huomiointi (Arpaly & Schroeder 2012)
  - Haaste: Tietoiset valinnat eivät välttämättä johda toimintaan, jos itsenäiset prosessit vetävät eri suuntaan (tahdonheikkous)

2 Etiikka valinnoissa

Etiikan kilpailijoita

- Oma etu ja muut itselle hyvät asiat
  - Menen autolla, koska se on minulle kätevintä
  - Ei ole aina helpointa – esimerkiksi lyhyen tähtäimen etu ja välitön mielihyvä saavat meidät valitsemaan oman etumme vastaisesti
- Oman porukan etu
  - Välitämme muistakin kuin itsestämme – oma perhe, ystävät, viiteryhmät, kansakunta, ihmiskunta
- Itsessään hyvien asioiden edistäminen
  - Kauneus, tieto, ymmärrys?
  - Luonto?

Milloin valinta on eettinen?

- Eettinen valinta objektiivisesti oikeana valintana
  - Kauramaito on eettisesti oikea valinta, jos tosiasia on väärin pitää lypsykarjaa nykyoloissa
  - Vaihtoehto: valinta on eettinen, jos se *olisi* objektiivisesti oikea, mikäli asiat olisivat niin kuin valitsija vastuullisesti uskoo
- Eettinen valinta omasta mielestä oikeana valintana
  - Lehmänmaito on eettisesti oikea valinta, jos valitsijan mielestä on oikein pitää lypsykarjaa
- Valinta vs. toiminta
  - Voimme valita oikean teon väärästä syystä, jolloin valinta ei ole eettinen

Etiikan tasoja

- Yksittäiset tapaukset (käytännöllisesti ensisijaisia)
  - Pitääkö tuolle kerjäläiselle antaa rahaa?
  - Vastaukset riippuvat tosiasioista (onko pyytäjällä aito tarve, käytetäänkö raha siihen jne.)
- Yleiset periaatteet (tiedollisesti ensisijaisia)
  - Jos voin auttaa hädässä olevaa, minulla on hyvä syy tehdä niin; Kaikilla on hyvä syy olla uhraamatta itseään toisen takia
  - Harvoin poikkeuksettomia, voivat vetää eri suuntiin
  - Luontevaa nähdä hyviä syitä eli perusteita koskevina
- Syväteoriat (teoreettisesti ensisijaisia) (miksi-kysymykset, ristiriidat)
  - Seurausetiikka: teot ovat oikeita silloin kun ne tuottavat mahdollisimman paljon hyvää
  - Suhde-etiikka (velvollisuusetiikka): teot ovat oikeita silloin kun kaikkia kohdellaan tasapuolisen kunnioittavasti / tunnustetaan arvokkaiksi
  - Hyve-etiikka: teot ovat oikeita silloin kun ne ilmentävät toivottavia luonteenpiirteitä

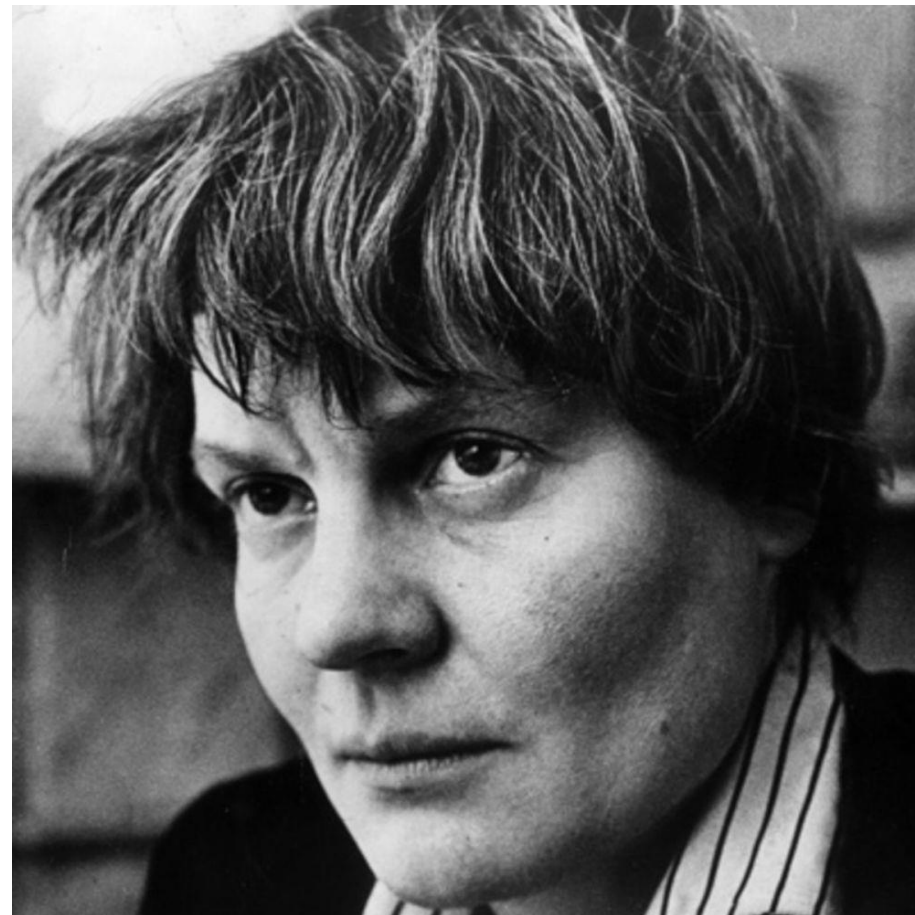
Joitakin yleisiä eettisiä periaatteita

- Yleisesti hyväksytyjä:
  - On lähtökohtaisesti väärin edistää omaa etua tai näkemyksiä toisia vahingoittavalla tavalla, paitsi reilussa kilpailussa
  - Jos vapaasti lupaa tehdä jotain, on painava syy myös tehdä niin
  - Jos tekee toiselle vääryyttä, on painava syy hyvittää se
  - Meillä on painava syy huolehtia omista läheisistä (kunhan ei loukkaa muiden oikeuksia)
  - Aikuiset saavat tehdä hölmöyksiä, jos niistä on haittaa vain heille itselleen
- Filosofisesti kiistanalaisia:
  - On moraalisesti huonompi vahingoittaa itse toista kuin antaa saman vahingon tapahtua (tekemisen ja tekemättä jättämisen periaate)
  - Itseään ei tarvitse uhrata, vaikka pelastaisi monta muuta (moraaliset erioikeudet)
  - Väärintekijät ansaitsevat rangaistuksen

Vaihtoehdot: huomaaminen

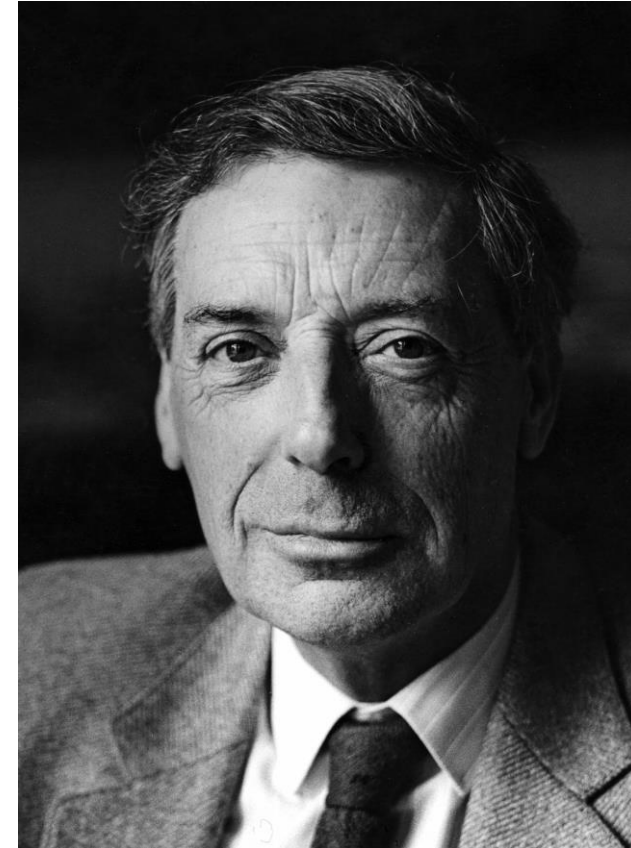

Vaihtoehdot: totuudellinen näkeminen

Vaihtoehdot: vaijentaminen, “Yksi ajatus liikaa”

Eettinen harkinta

- Moraalisten perusteiden punnitseminen muiden perusteiden ohella keinoja tai päämääriä valittaessa
- Keinot: moraaliset periaatteet toimivat usein rajoitteina
  - Koirankakkaongelmasta pääsisi tappamalla kaikki koirat
  - Toisten yksilöiden välineellistämisen ja esineellistämisen välttäminen
- Päämäärät: moraaliset hyvät ohjaavat päämäärien valintaa
  - Myös toisten etu, reiluus, rehellisyys jne. päämäärinä joiden valossa arvotamme vaihtoehtoja
  - Haasteena punnita vastakkain oikealla painoarvolla – ei reseptiä, arvostelukykä tarvitaan aina

Etiikka ja oikeuttaminen

- Yksi tapa koetella päämääriä on kysyä itseltään, voisiko niiden edistämisen oikeuttaa toisille, erityisesti jos siitä on heille haittaa
  - Kultainen sääntö; vahvimman vastalauseen periaate (Nagel 1979)
  - Jos olisin tehnyt toisin, joku muu (ehkä minä itse) olisi joutunut vielä huonompaan asemaan; olisit itse tehnyt samoin minun kengissäni; jos tekisin toisin, en voisi katsoa itseäni silmiin
- Jotkut esittävät, että toimintaperiaatteet on pyrittävä tosiasiallisesti oikeuttamaan toisille pakottomassa keskustelussa, jossa paras argumentti voittaa esittäjästä riippumatta (Habermas 1983)
- Vaara: olemme hyviä keksimään selityksiä, jotka saavat meidät näyttämään hyvältä toisten silmissä

Tunteet ja etiikka

- Kognitiotiede korostaa affektiivisten reaktioiden merkitystä moraaliarvostelmissa
- Suuttumus, närkästys, tuohtumus, halveksunta esittävät kohteensa moraalisesti vääränä tai huonona
  - Joskus paikallaan, mutta usein myös muut seikat kuin tekojen vääräisy synnyttävät näitä tunteita – tunteita on treenattava
- Yleinen lääke: oman näkökulman laajentaminen empatialla
  - Empatian vaarat: puolueellisuus läheisiä ja samankaltaisia kohtaan, kokonaiskuvan katoaminen yksilöihin keskittymällä
  - Eettinen tunnesäätely: ottamalla askel taaksepäin omasta näkökulmasta vähennämme sisäpiiriin kohdistuvia ja voimistamme ulossuljettuihin kohdistuvia tunteita

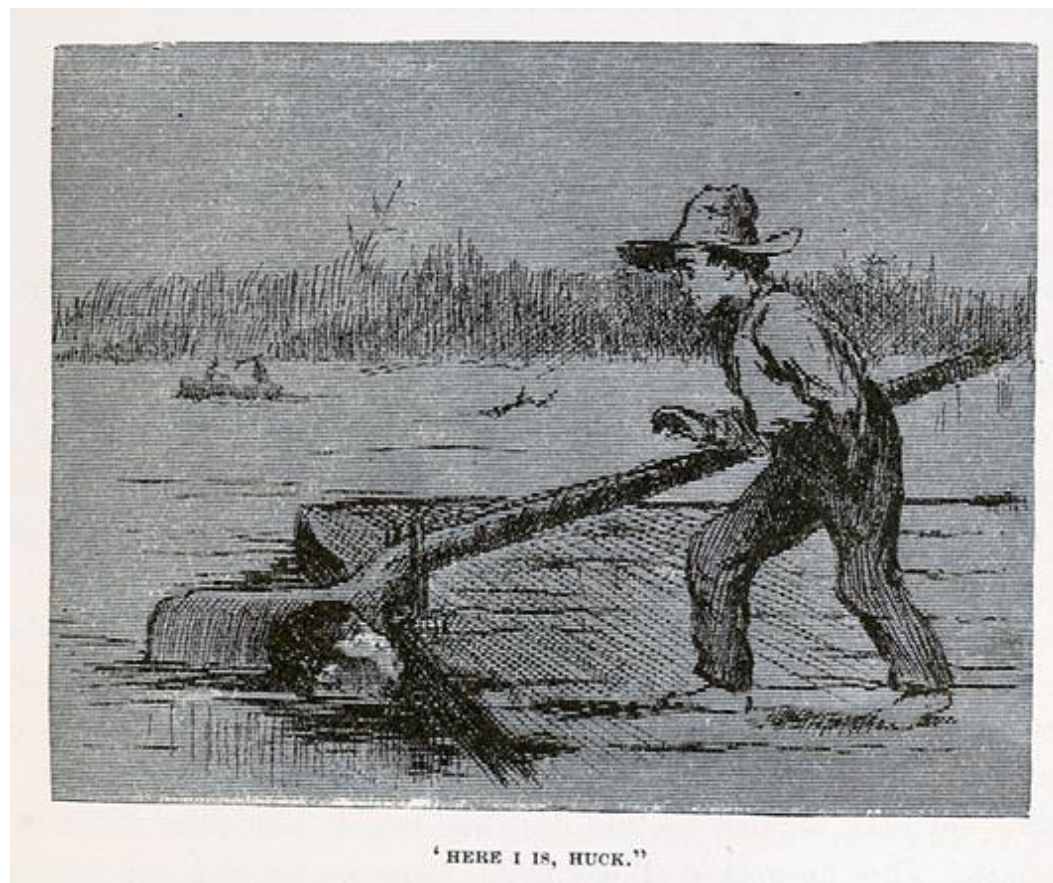
Tottumukset ja etiikka

- Tapojen muodostaminen
  - Automaattinen assosiaatio toistamisen kautta, mestaruuden kehittäminen
  - ”helppoa ja kivaa” – esteiden ja hidasteiden poistaminen, välitön palkinto
    - Tavan muodostuttua palkintoa ei enää tarvitse
- Aristoteles hyveestä
  - Hyveelliseksi tullaan tekemällä hyviä tekoja – kasvatuksen ja esimerkin rooli
    - Luonto antaa valmiuden hyveisiin, tapa täydellistää ne
    - Tavat liittyvät tunteisiin: hyveellinen tuntee mielihyvää oikeista teoista, häpeää huonoja
  - Arvostelukyvyn kehittäminen
    - Argumentit eivät tehoa sellaisiin, joita ei ole kasvatettu oikein

Toiset ja etiikka

Eettisen harkinnan hyödyt ja haitat

'HERE I IS, HUCK.'

3 Eettisten valintojen edistämisestä

Nykäisyt

- Sunstein ja Thaler: koska emme ole kovin rationaalisia, valinta-arkkitehtuuri vaikuttaa suuresti valintoihimme
  - Nykäisy: vaihtoehdon piirre, joka ei vaikuttaisi täysin rationaaliseen yksilöön, mutta vaikuttaa meihin
  - Esillepano, oletusarvo, kehystys, virittäminen...
- Kuinka voisimme rakentaa eettistä valinta-arkkitehtuuria?
  - “Libertaarinen paternalismi”?

Hyvän harkinnan edistäminen

- Taidot
  - Opetus: päättelyvirheiden ja vinoumien ymmärtäminen ja tunnistaminen
- Hyvälle harkinnalle ystävällinen sosiaalinen ympäristö
  - Lerner & Tetlock 2003: ihmiset ajattelevat avoimemmin ja ovat valmiimpia kyseenalaistamaan itsensä, jos he tietävät ennen mielipiteensä muodostamista, että
    - heitä pitää siitä vastuussa yleisö, jonka kantoja he eivät tiedä,
    - jota kiinnostaa mielipiteen paikkaansapitävyys ja
    - joka tietää suhteellisen paljon asiasta
  - Muuten taipumus ajatella yksinkertaisemmin, miellyttää yleisöä ja etsiä todistusaineistoa valmiille mielipiteille (vrt. Twitter)

Algoritminen päätöksenteko?

- Tietokoneet eivät tee samoja virheitä kuin ihmiset
  - Veropäätösten automatisointi
  - Kova yritys tehdä tekoälyn valinnat läpinäkyviksi (mitä pitäisi tehdä toisin?)
- Mutta ainakin kolme isoa ongelmaa: huono/puutteellinen data, sääntöjen/lakien tulkinta ja arvostelukyky
  - Huono data: Amazonin ylentämisalgoritmi, mustien takuuta vastaan vapauttaminen
  - Tulkinta: turvapaikanhakijaa ei saa palauttaa, jos hänellä on “perusteltua aiheutta pelätä joutuvansa vainotuksi rodun, uskonnon, kansallisuuden, tiettyyn yhteiskuntaluokkaan kuulumisen tai poliittisen mielipiteen johdosta”
  - Arvostelukyky: mitkä elinkustannukset ovat tarpeellisia säälliseen elämään toimeentulotuen näkökulmasta?